

almayan ve içerdiği pagan eğlence unsurlarından dolayı sonraki din adamlarınca eleştirilen putperest festivallerinin hristiyan kutlamalarına dönüştürülmesinin sebebi o dönemde Roma'daki Hint-İran kökenli Mitra inancına karşı Hristiyanlığı korumaktı. Fakat birçok Doğu kilisesi İsa'nın doğum günü olarak 6 Ocak tarihini benimserken Batı kiliselerince bugün İsa'nın vaftiz günü (Epiphani) olarak devam ettirilmiştir. Dolayısıyla günümüzde Christmas, Batı hristiyanları tarafından 25 Aralık tarihinde kutlanmakta ve Julian takvimine dayanan 1 Ocak'taki yılbaşı eğlenceleriyle birleştirilmektedir. Bu dönem, eski Roma takviminde güneş tanrısı Mithra'nın doğum günüyle 17-23 Aralık arasında denk gelen kış gündönümü festivalinin (Saturnalia) birleşimi olarak bir hafta süreye kutlanırken Batı hristiyanlarınca güneş sembolizmiyle özdeşleştirilen İsa'nın doğum günü kutlamasına dönüştürülmüştür. Noel'den önceki dördüncü pazar günü de kilise yılının başlangıcı kabul edilmiştir. Her ne kadar İsa cumartesi günleri ibadet geleneğini devam ettirmişse de pazar (sun-day / güneş-günü) günlerinin hristiyanlarca ibadet günü kabul edilmesi aslında güneş festivalinden kaynaklanmaktadır. Nitekim kilise babalarından Tertullian bu etkileşimden bahsetmektedir (*Ad Nationes*, III, 123).

İsa'nın doğum gününe hazırlık mahiyetinde oruç ve tövbe ile geçirilen Noel'den önceki dört haftanın (Advent) yanı sıra 25 Aralık – 6 Ocak arasındaki on iki günün de kutsallığı söz konusudur. Noel günü kilisede icra edilen üç âyine daha sonra Noel ilâhileri eklenmiştir. Noel hediyeleri ve kartlarının yanı sıra pagan kültürene ait farklı unsurlar da zamanla bu kutlamanın parçası haline gelmiştir. Bunlardan biri efsanevi Santa Claus figürüdür. Türkçe'ye Noel Baba ismiyle ve yılbaşı eğlencesiyle bağlantılı biçimde giren bu figür Santa (Aziz) Nikolas adlı bir hristiyan azizinin etrafında şekillenmiştir. Bugünkü Antalya'nın Demre ilçesinde piskopos olarak görev yaptığı ve 6 Aralık 352 veya 354'te öldüğü düşünülen Aziz Nikolas'ın hayatıyla ilgili tarihî bilgileri oldukça sınırlıdır. Gerek sağlığında gerekse öldükten sonra pek çok mucize gösterdiğine inanılan Aziz Nikolas kültü başta Yunan ve Rus kiliseleri olmak üzere İtalya, Almanya, Avusturya ve Hollanda gibi hristiyan ülkelerinde yaygınlık kazanmış, 6 Aralık tarihinde adına yortu düzenlenmiştir. 1087 yılında İtalyan tüccarların, cesedini mezarından çıkararak İtalya'ya götürdüklerine inanıldığı için

bugün onun adıyla bilinen ziyaret yeri İtalya'nın güneyindeki küçük bir kasaba olan Bari'dedir. Denizcilerin, tüccarların, gezginlerin ve çocukların koruyucu azizi olduğuna inanılan Aziz Nikolas, daha sonra Santa Claus (Sinter Klaus, Father Christmas, Pere Noël) ismiyle Noel akşamı çocuklara hediye dağıtan efsanevi şahsiyete dönüşmüştür. Kırmızı kıyafeti, uzun beyaz sakalı ve baca deliğinden girip şömineden çıkması gibi hayali ve komik özellikleri ilk defa 1870'te Thomas Nast adlı bir ressam tarafından çizilmiş, ayrıca C. C. Moore'un "Noel Baba'nın Ziyareti" adlı şiirinde anlatılmıştır. Santa Claus'un evinin kuzey kutbundaki buzlar ülkesinde olduğu ve Ren geyiğiyle çekilen bir kızak kullandığı efsanesi yayılmıştır.

Noel kutlamasının bir başka temel unsuru olan çam ağacının Yunan ve Roma pagan kültürlerindeki Attis tanrısına yönelik âyinden kaynaklandığı kabul edilmektedir. Bereket tanrısı Attis'in çam ağacında yeniden vücut bulduğuna inanılmakta, buna bağlı olarak çam ağacına bereket sembolü diye tapınılmaktaydı. Bir başka görüş ise Noel ağacının eski bir İskandinav efsanesine dayandığı yönündedir. Buna göre İskandinav tanrılarından Odin, dünyayı yarattıktan sonra kendini evrenin ağacı denilen ve hiç solmayan bir çam ağacına asmak suretiyle hikmet ve bilgiye dönüşmüştür. Söz konusu efsanede Odin'in kendini feda edip hristiyanlarca İsa'nın çarmıha gerilişine benzetilmiştir. Bir diğer anlayışa göre ise çam ağacı ile ağaca mum vb. objeler asmak suretiyle ışıklandırma geleneği antik Aryan inancındaki Yule festivalinden kaynaklanmaktadır. Çam ağacının ölümsüzlüğü temsil ettiğine, ağaca bağlanan mumların ise kötü ruhları ve cadıları kovmak için yakıldığına inanılırdı. 25 Aralık tarihine denk gelen Yule kutlaması, gündüzlerin kısa olduğu İskandinav ülkelerinde yılın en kısa "gündüz"ünde yapılan bir pagan kutlamasıydı. Buna göre çam ağacı süslemesinin yanı sıra mum geleneği daha sonra hristiyan Avrupa'ya geçmiş, farklı ışıklandırma yöntemleri başta Noel olmak üzere her türlü kutlamanın parçası haline gelmiştir. Ağaca asılan küçük ay, güneş ve yıldız süsleri de Babil tanrılarının simgeleri olup Hristiyanlığa Yunan ve Roma yoluyla girerek günümüze kadar ulaşmıştır.

Aslında putperest inanç ve efsanelerine dayanmakta olup Hristiyanlığa sonradan giren Noel, günümüzde bir hristiyan bayramı şeklinde kutlanmakla birlikte bu bayrama has unsurlar Batı kültürünün ya-

ılması ile birlikte hristiyan olmayan ülkelere de birer tüketim ve eğlence fırsatı olarak görülen yılbaşı kutlamaları bünyesinde benimsenmiştir. Ayrıca Katolik hristiyan geleneğinde şekillenen takvim anlayışının bir parçası olan yılbaşı uygulaması da esasen pagan Roma kökenli yeni yıl anlayışının devamı olup aşırı tüketime yönelten bir eğlenceye dönüştüğü için bugün pek çok hristiyan tarafından eleştirilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

W. Smith, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London 1851, s. 1009; L. H. Gray, "Christmas and Christmas Customs", *A Dictionary of Religion and Ethics* (ed. S. Mathews – G. B. Smith), London 1921, s. 96; S. G. F. Brandon, "Scandinavian Religion", *DCR*, s. 562; M. J. Vermaseren, *The Legend of Attis in Greek and Roman Art*, Leiden 1966; S. Bacchiocchi, *From Sabbath to Sunday*, Rome 1977, s. 260; E. C. Blake – A. G. Edmonds, *Biblical Sites in Turkey*, İstanbul 1977, s. 92; G. Parrinder, *Worship in the World's Religions*, London 1981, s. 226; J. G. Frazer, *The Golden Bough*, Hertfordshire 1993, s. 358-360; Tertullian, *Ad Nationes*, 1: 13 (*The Ante-Nicene Fathers* içinde, ed. A. Roberts – J. Donaldson), Edinburgh 1993, III, 123; P. L. Restad, *Christmas in America*, New York 1995, s. 3-7; C. Smith, "Christmas and Its Cycle", *New Catholic Encyclopedia*, Washington 1967, III, 656-660.

BÜLENT ŞENAY

NOGAYLAR

Altın Orda Hanlığı'nın
dağılma sürecinde ortaya çıkan
Türk topluluğu.

Topluluğun adının Altın Orda emirlerinden Nogay'dan geldiği ileri sürülürse de bu durum kesin biçimde ispatlanamamıştır. Ancak Emîr Nogay gibi Mangıt boyundan Altın Orda emîri olan Edige'nin Nogay beylerinin atası sayıldığına kaynaklarda işaret edilir. Nogaylar farklı gruplardan meydana gelen topluluk özelliği gösterir. Yönetim kadrosunu Mangıtlar teşkil eder, halk tabakasının esas unsuru ise Kıpçak Türkleridir. Nogaylar'ın Kazak, Özbek ve Başkırtlar'la kabile ilişkileri bakımından önemli bağları vardır. Bunlar hemen hemen aynı boylardan oluşmuştur. Bu sebeple söz konusu topluluklardan bazı boyların diğerine katılması sırasında farklılıklar yaşanmamıştır. XVI. yüzyılda Nogay ordasında on sekiz değişik kabilenin bulunduğu tesbit edilmiştir.

Nogaylar esas olarak Deştikıpçak sahasında yaşamıştır. Nogay ordası ve Nogaylar'ın yerleşim alanlarının sınırlarını hayvancılık faaliyeti, hayvan sürüleriyle mev-

simlik göç imkânları belirlerdi. Parçalanma öncesinde Nogay ordasının batıdaki sınırını İdil'in (Volga) sol kıyısındaki alçak düzlükler oluşturmaktaydı. Nogay ordası İdil'in sağ kıyısını Altın Orda'nın tamamen çöküşünden sonra ele geçirmiştir. Kuzeydoğudaki sınırı ise İrtiş nehrinin kolları ve düzlükleri üzerinden geçmekteydi. Doğu sınırının Emba nehri üzerinden Aral denizine kadar uzanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Nogay ordasının merkezi Nogay beyinin kışlık ikametgâhı olan Saraycık şehriydi.

Cuci ulusunda söz sahibi beylerden biri olan Edige'nin (Edigü / İdigü) 823'te (1420) ölümünden sonra oğulları Deştikıçpak'taki siyasî faaliyetler içinde yer almışlar, bazı hanların yanında emirlik görevini yürütmüşlerdi. XVI. yüzyılın başında Nogaylar'ın beyi olarak Mûsâ Mirza'nın adı geçer. Bu yüzyılın ilk yarısında Kırım Hanlığı ve diğer Türk hanlıkları ile ilişkilerinde önemli bir yere sahip olan Nogay ordası yüzyılın ortasında iç çekişmeler sebebiyle bölünmeye uğradı. Osmanlı taraftarı olan Yûsuf Mirza ile Moskova taraftarı olan kardeşi İsmâil Mirza arasındaki mücadele sonucunda Yûsuf Mirza öldürüldü. Nogay uruklarının bir bölümü İsmâil Mirza'nın yanından ayrılarak Kadı (Kazi) Mirza'nın idaresinde 964-965 (1557-1558) yıllarında İdil nehrini geçti; Kırım hanından himaye gö-rerek Kabarda bölgesiyle Azak denizi arasındaki topraklara yerleştirildi. Burada oluşturulan ordaya Küçük Nogay denmekteydi. XVI. yüzyıl içinde Nogaylar'dan bir grup tarafından Bucak ordası adıyla yeni bir orda kuruldu. Bu orda adını Basarabya'nın güneyindeki Bucak'tan almıştı. Ruslar bu ordaya Belgorod ordası adını vermişti. Ayrıca Altavul (Altıul) ordası da Aral denizi çevresinde bulunmaktaydı.

Büyük Nogay ordası üzerindeki yoğun Rus (Moskova) baskısı İsmâil Mirza ve Tin Ahmed Mirza zamanında da (1563-1578) sürdü. 977'deki (1569) Astarhan seferine Osmanlı Devleti'ni yönlendirenler arasında Nogaylar da vardı, fakat sefer sırasında herhangi bir yardımda bulunmadılar. Büyük Nogay ordasının beyi Urus Mirza (1578-1590) Rus baskısına karşı direndiyse de Rus yönetiminin etkisi onun zamanında da sürdü. Rusya, bu devrelerde Nogaylar'la ilişkilerini görünüşte dostluk çerçevesinde tutma politikası izlemekteydi. XVI. yüzyıla ait Rus belgelerinde Moskova'nın düşmanları sıralanırken bunlar arasında hem Büyük Nogay ordası hem Küçük Nogay ordası yer alıyordu. Bu dönemde Büyük Nogay ordasından bazı gruplar zaman za-

man Rus topraklarına ganimet amaçlı akınlarda bulundular. İdil dolaylarında güvenliği sağlamak ve Büyük Nogaylar'ı etkisiz hale getirmek için Moskova Çarlığı 1586'da Sâmerâ (Samara) ve Ufa, 1589'da Tsaritsin ve 1590'da Saratov gibi şehirler kurdu. Bununla ayrıca Astrahan'ı güvenlik altında tutmayı planlıyordu. Nogaylar, Kırım Hanlığı'nın kendilerine karşı izlediği politikadan da memnun değillerdi.

XVII. yüzyılın başında Büyük Nogay ordasının beyi olan İşterek Mirza, Kırım Hanlığı'nın aracılığı olmadan Osmanlı Devleti ile görüşmeler yapmak, Rusya ve İran ile çıkarlarına uygun siyaset izlemek istediysede de bunda başarılı olamadı. XVII. yüzyılda Nogaylar önemli sıkıntılar yaşadılar. Bunların başında Kalmuk istilâsı geliyordu. Kalmuklar'ın ağır baskısı sonucu Nogaylar'dan bir bölümü Osmanlı - Kırım koruması altındaki alana kaçtı; bir bölümü de Kalmuklar'ın idaresi altına girdi. 1644'te Kalmuklar, Nogaylar'ı kendi yanlarına çekmek ve onları eski topraklarına döndürmek için Kabarda bölgesine sefer yaptılar. Kafkas toplulukları ve Nogaylar'ın birleşik güçleri Kalmuklar'ı yenilgiye uğrattı. Ancak Kalmuklar'ın tehdit ve baskıları sürdü. Rus hükûmeti ise Nogaylar'ın bozkırdaki egemenliğine son verilmesi ve bozkırın Nogaylar'dan arındırılması planını uygulamaya başladı.

XVIII. yüzyıl başlarında Nogaylar daha da parçalandı. Bunların bir kısmı Kırım yarımadasında yaşamaktaydı. Yedisân, Camboyluk, Bucak ve Kuban Nogayları, Kırım Hanlığı'nın hâkimiyeti altındaydı. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Nogay problemi de Kırım Hanlığı meselesine bağlı olarak sürdü. Kırım'ın Rusya'nın denetimi altına sokulmasından sonra Nogaylar kendilerine yapılan muameleye tepki gösterdilerse de 1783'te General Suvarov ve Leontyev kumandasındaki kuvvetler onları ağır bir yenilgiye ve kıyıma uğrattı.

XIX. yüzyıl içinde Nogaylar'ın hayatını etkileyen en önemli unsur göç olayıdır. Rus Çarlığı Nogaylar'ın göçlerini özellikle teşvik etmiştir. Bunda Nogaylar'ın denetiminin güç olması, verimli Nogay arazilerine el konulması gibi sebepler etkili olmuştur. 1850'li yılların sonunda Kuban ve Stavropol Nogayları, ardından Tavrida (Kırım) Nogayları göç etmeye başladı. 1865'e kadar kitleler halinde, sonra da küçük kabilelerle devam eden göçle Anadolu'da Çukurova, Ankara, Konya, Kırşehir ve Sivas gibi yerleşim bölgelerine iskân edildiler.

XX. yüzyılın içinde sayıları önemli ölçüde azalmış olarak Rusya'da kısmen toplu

bir yerleşim manzarası gösteren Nogaylar'ın yaşadığı bütün topraklar 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği sınırları içine alındı. Nogaylar'ın ihtilâlden sonra başlıca merkezlerinden biri Terskoy bölgesiydi. Nogaylar'ın birinci kurultayı 1922'de Açıkulak'ta yapılmıştı; bu yılın Nisan ayında yapılan bir başka toplantıda yetkililer Nogaylar'a hangi bölgede kalmak istediklerini sormuşlar, Nogay temsilcileri de Dağıstan topraklarında kalmayı tercih etmişlerdi. Aynı toplantıda Nogaylar'a kısmî özerklik vaadinde bulunulduysa da bu söz yerine getirilmemiştir.

1922'de Kızlar merkezli bir vilâyet oluşturularak Kızlar, Şelkov, Açıkulak, Kayaşulin Nogayları bu vilâyetin sınırları içine alındı. 1928-1936 yılları arasında Nogay Türkçesi ile ilgili gelişmeler ortaya çıktı. Bunlar arasında Latin alfabesinin uygulanması söz konusu oldu. Bunun yanında 1936'da Nogay lehçesi resmî dil hüviyetinden uzaklaştırıldı, ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden tanınma işlemi yürürlüğe konuldu. 22 Şubat 1938'de Dağıstan'ın kuzey bölgesi beşe ayrıldı, bunlardan biri de Kara Nogay bölgesiydi. II. Dünya Savaşı sırasında Nogay bölgesinden Rusya'nın safında savaşa katılanlardan 2000 kişi hayatını kaybetmiştir.

1957 yılı Nogaylar için sıkıntıların önemli ölçüde arttığı bir dönemin başlangıcıdır. Bu tarihte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Stavropol yöneticileri Nogay okullarını ve gazetelerini kapattılar. Fakat daha sonraki dönemlerde gazete çıkarılmasına izin verildi. Sovyetler'in dağılma sürecinin ardından Nogaylar haklarını korumak için teşkilâtlanma gereği duydular. Rusya Federasyonu içinde Nogay Halkının Birlik Derneği 1989'da Nogay Halkının İkinci Birlik Kongresi yapıldıktan sonra kuruldu. Ancak Nogaylar siyasal ve kültürel haklarının korunmasında önemli ölçüde sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır.

Günümüzde Nogaylar, Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nde; Adige-Habl Erkenyurt, Âdilhalk, Kızılyurt, Kubanhalk ve Kıziltogay gibi yerleşim merkezlerinde; Çerkesk şehrinde; Dağıstan'da Nogay, Kızılyar, Babayurt, Hassavyurt gibi vilâyetlerde; Stavropol ilinde Kocubey ve Mineralovod bölgelerinde; Çeçenistan'da Şelkov ve Astrahan'da yaşamaktadır. Sovyetler döneminde 1989 sayımına göre Nogay nüfusu 80.000 dolayındaydı. 1991 verileri bu rakamı 90.000 olarak gösterir. Ayrıca Türkiye dışında Romanya, Macaristan, Bulgaristan, Litvanya, Kazakistan ve Kırgızistan'da da Nogay

grupları vardır. Nogaylar'ın kendilerine has önemli bir edebî birikimleri olduğu bilinmektedir. Nogay lehçesi Kıpçak grubuna girer, Kazak ve Karakalpak lehçeleriyle bu grubun Nogay-Kıpçak bölümünü oluşturur.

BİBLİYOGRAFYA :

I. Novoselskiy, *Borba Moskovskogo Gosudars-tva s Tatarami v Pervoy Polovine XVII v*, Moskova 1948; Gacieve, *Materialnaya Kultura Nogay-sev v XIX- Naçale XX v*, Moskova 1976; Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976, s. 41 vd.; Charles Andrew Riess, *The History of the Kalmyk Khanat to 1724* (doktora tezi, 1983), Indiana University, tür.yer.; A. B. Koçekaev, *Nogayskie Otnoşeniya v. XV-XVIII v.v*, Almaata 1988; K. Ke-reytov – Sıkaliyev v.dğr., *Nogaytsi*, Çerkessk 1988; Mehmet Alpargu, "Dünden Bugüne Kafkasya'da Nogaylar", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*, İstanbul 1996, s. 193-207; a.mlf., "Nogayların Tarihine ve Bugünkü Problemlerine Genel Bir Bakış", *Askerî Tarih Bülteni*, XVII/33, Ankara 1992, s. 11-16; a.mlf., "XVI. Yüzyılın Ortasında Nogay Türkleri ve Ordalan", *Emel*, sy. 215, Ankara 1996, s. 28-43; Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876*, Ankara 1997, tür.yer.; Sami Nogay, *Nogay Türkleri*, Ankara 1997; A. A. Yalbulganov, *Oçerki Voennoy İstoriı Nogaytsev*, Moskova 1998; Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, İstanbul 2000; Abuseytova, *İstoriya Kazakhistana Tsen-tral'noy Aziı*, Almatı 2001, tür.yer.; V. V. Trepav-lov, *The Formation and Early History of the Mangit Yurt*, Bloomington-Indiana 2001, tür.yer.; Kemal Özden, "Dağıstan'da Millî Hareketler", *Türk-ler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XX, 552; *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Nogay Edebiyatı*, Ankara 2002, tür.yer.; M. Kemal Özerin, "Nogaylar", *Millî Eğitim ve Kültür*, VII/31, Ankara 1985, s. 64-80; B. G. Williams, "Hijra and Forced Migration from Nineteenth-Century Russia to the Ottoman Empire", *Cahiers du Monde Russe*, XLI/1, Paris 2000, s. 79-108; I. Vászary, "Noghay", *Et*² (İng.), VIII, 85-86.

MEHMET ALPARGU

NOKTAVİYYE

(النقطوية)

Hurûfliğin Mahmûd-ı Pesihânî'ye
(ö. 831/1428)
nisbet edilen kolu.

Mahmûd-ı Pesihânî, Gılân'a bağlı Fûmen yakınlarındaki Pesihan köyünde doğdu. Hurûfliğin kurucusu Fazlullah-ı Hurûfî'nin müridi olan Pesihânî kibirli tavırlarından dolayı tarikattan uzaklaştırılmış, bu sebeple fırka mensupları arasında "Mahmûd-ı merdûd, Mahmûd-ı matrûd" lakaplarıyla anılmıştır. Pesihânî 800'de (1397) kendisini mehdî ve yeni ilâhî tecellilerin taşıyıcısı ilân etti. *Cevâzü's-sâ'irîn* adlı kitabını bitirdiği 818 (1415) yılına kadar Es-

terâbâd'da kaldı ve muhtemelen kendisini Aras nehrine atarak intihar etti. Ancak Noktavîler bunun iftira olduğuna inanırlar. Pesihânî görüşlerini yaymak için on altı eser kaleme almıştır.

Noktaviyye ismi kaynağını anâsır-ı erbadan toprağın (diğer üç unsur hava, su, ateş) her şeyin aslı ve başlangıç noktası olduğu görüşünden almaktadır. Adın bir diğer dayanağı fırka metinlerinde iki, üç veya dört noktanın çeşitli şekillerde gizli kısaltmalar biçiminde kullanılmasıdır. Noktaviyye doktrinlerini içeren metinler anlaşılması oldukça zor bir üslûpla telif edilmiş ve Hurûfî eserlerindeki gibi kısaltmalara yer verilmiştir. Mahmûd-ı Pesihânî'ye göre bedenün cüzleri ölümden sonra dağılmayıp tek bir kütle halinde toprağa karışır; toprağa karışan kütle bitki veya cansız madde şeklinde ortaya çıkar. Bunlar hayvan veya insan tarafından tüketilerek var oluşunu sürdürür ve tekrar varlık kazanır. Bir önceki beden sahibinin kazandığı bilgi ve değerler yeni bedende varlığa devam eder. Varlık seviyelerinin birinden diğerine yükselen veya inen bir varlık önceki formunun izlerini beraberinde getirir; bu durum ancak bâtnî bir idrâkle anlaşılabilir. Bu süreç "İhsâ" (sayım) adıyla bilinmektedir, dolayısıyla Noktaviliğin bir diğer adı da İhsâ-ıyye'dir.

Tenâsühe benzer düşüncelere sahip olan Mahmûd-ı Pesihânî kendisinin daha yüksek bir mertebede, "Rabbini seni makâm-ı mahmûda yükseltecektir" âyetine (el-İsrâ 17/79) dayanarak Hz. Peygamber'le, "Ben ve Ali tek bir bedeniz" hadisine işaretler Hz. Ali ile aynileştirdiğini iddia etmiş, aynı şekilde Hz. Mûsâ'nın Hz. Hüseyin, Firavun'un da Yezîd'le aynileştirdiğini ileri sürmüştür. Hiç evlenmeyen ve mensuplarına da evlenmelerini tavsiye eden Pesihânî'ye göre bekârlık on dokuz rakamının karşılığı olan vâhid derecesine ulaşmaktır; bu derece kişiye ulûhiyyet mertebelerinden feyiz alma imkânı sağlar. Bu mertebeye eren kimse "el-mürekkebül-mübîn" olarak isimlendirilir. Bu sebeple Noktavîler itikadlarını "İlâ ilâhe ille'l-mürekkebül-mübîn" şeklinde tanımlamışlardır.

Noktaviliğin diğer temel ilkesi İsmâîlîliğin etkisiyle oluşan dâirivî zaman tasavvurudur. Noktavî zaman anlayışına göre dünyadaki bütün hayat 64.000 yıldan ibaret olup her biri 16.000 yıllık dört döneme (zuhûr, butûn, sır ve alâniyye) ve her dönem 8000 yıllık iki devreye ayrılmıştır. Birinci devre Arap devresidir (devre-i isti'râb). Bu devrede insanlığın hidayeti mükemmel bir Arap resulün (mürsel-i mü-

kemmel-i Arab) sorumluluğuna verilmiştir. İkinci devre Fars devresi (devre-i isti'câm) olup mükemmel bir Fars açıklayıcısının (mübeyyin-i mükemmel-i acem) tasarrufu altındadır. Bu devrenin başlangıcı Mahmûd-ı Pesihânî'nin ortaya çıkışına delâlet eder. Bu Farslılık hamâseti, Gılân ve Mâzenderân şehirlerinin Fars devresinde Mekte ve Medine'ye üstün olduğu iddiasını da beraberinde getirmiştir.

Şah İsmâil zamanında etkili olmaya başlayan Noktaviyye hareketi, geç dönem Alâmut Nizârî İsmâîlîliği'nin merkezi Kâşân şehri yakınlarındaki Encüdân'da nüfuz alanı buldu. Şah İsmâil, Muhammed Şâhî-Nizârî silsilesinde yer alan otuz birinci imam Şah Tâhir'e Noktavîler'i ve diğer dinî fırkaları Encüdân'da etrafına toplamasından dolayı kuzgunluğu bildiren bir ferman yolladı. Noktavî-İsmâîlî birlikteliğinin bir diğer örneğini Encüdân'da Kâsım-Şâhî Nizârî kolunun otuz altıncı imâmı Murâd Mirzâ sergiledi. Noktavîlik'le İsmâîlîlik arasında inançlara sahip Nişâburlu Vukûî ve devrinde Kâsım-Şâhî Nizârî imamlarından ikisine övgüler düzen ve muhtemelen gizli bir İsmâîlî olan Ebû'l-Kâsım Muhammed Kûhpâye-i Amrî-i Şîrâzî, Noktavîlik'le İsmâîlîliği birleştiren şairlerdir.

Amrî-i Şîrâzî, Şah I. Tahmasb zamanında Haremeyn evkafının yöneticiliğine, sır ilimlerinde meşhur olan kardeşi Mevlânâ Ebû Tûrâb saray hattatlığına getirildi. 972'de (1564-65) her iki kardeş zındıklıkla suçlanarak gözlerine mil çekildi. Noktavîler, Şah Tahmasb'ın saltanatının son yılı olan 984'e (1576) kadar Kâşân'da varlıklarını sürdürdüler. Bu tarihlerde Noktavîlik Sâve, Nâin, İsfahan ve Kazvin'de yayılışını sürdürdü. Kazvin, Derviş Hüsrev'in faaliyetleri sonucu Noktaviliğin en önemli merkezi haline geldi. Derviş Hüsrev, Kâşân'a gidip Noktavî ilkelerini öğrendikten sonra Kazvin'e dönerek inşa ettiği camide faaliyet göstermeye başladı. Ulemâ tarafından kınanınca Şah Tahmasb tarafından sorguya çekildi, kaçamak cevaplarla kurtulmayı başardığıysa da faaliyet için camiye yaklaşmaması emredildi. Derviş Hüsrev, Şah Tahmasb'ın ölümünün ardından aralarında Efdal Dû-târî ve Mîr Bigâmî gibi mûsikişinasların da bulunduğu Noktavîler'in idamına rağmen II. İsmâil ile Muhammed Hudâbende dönemlerinde ve Şah I. Abbas'ın ilk zamanlarında herhangi bir baskıya uğramadan faaliyetlerini sürdürmeyi başardı.

Şah I. Abbas, Derviş Hüsrev ile dostane ilişkiler içerisine girdikten sonra Noktavîliğe meylett; kendisine Derviş Tûrâb ve